

KNYAZ ASLAN
Kitabxanaşünaslıq kafedrasının dosenti

ABBASQULU AĞA BAKIXANOVUN ƏSƏRLƏRİNDƏ KITAB VƏ MÜTALİƏ MƏSƏLƏLƏRİ

XIX əsrin birinci yarısında Azərbaycanda maarifçilik ideyalarının inkişafında mühüm xidmətləri olan görkəmli ziyalılardan biri də Abbasqulu ağa Bakıxanovdur (1794-1847). O, ensiklopedik biliyə malik istedadlı alim, mütəfəkkir və şair kimi məşhurdur. Xalqımızın ictimai və mədəni inkişafı tarixində özünəməxsus yer tutan Abbasqulu ağa Bakıxanov qiymətli elmi və bədii əsərləri ilə Azərbaycan, eləcə də Yaxın Şərqlə bir sıra əvəzçiz yeniliklər gətirmişdir.

İlk təhsilini Bakıda alan Abbasqulu ağa sonralar yazırdı: “Məni 7 yaşından oxumağa qoydular, lakin vəziyyətin qarışıqlığı və müharibələr nəticəsində olan dəyişikliklər, məqsədin lazımi qədər əldə edilməsinə mane oldu. 10 il içərisində farsca azacıq savaddan başqa heç bir şey qazanmadım. Bundan sonra Qubada 10 il ərəb dili və sair fənləri təhsil etməklə məşğul oldum. Vəsaitin azlığı və sair maneə əngəllərə baxmayaraq, mən yenə bir qədər təhsil almağa müvəffəq olmuşdum. Bu zaman Qafqaz ordusu və vilayətlərinin baş komandanı general A.P.Yermolov 1820-ci ildə məni dəvət edib dövləti vəzifələrdə işə təyin etdi. Tiflisdə rus dili və yazısını öyrəndim, bu dilə tərcümə edilmiş kitablar vasitəsilə cürbəcür elmlər və müxtəlif tayfaların əhvalı ilə tanış oldum. Vəzifə işləri ilə əlaqədar olaraq və bu dövlət böyüklərinin hüsurunda olmaq münasibəti ilə Şirvan, Ermənistan, Dağıstan, Çerkəzistan və Gürcüstan vilayətlərinin bir çox yerlərini dolandım. Anadolu və Azərbaycan şəhərlərinə də gedib böyük şəxslər və əhalinin müxtəlif təbəqələrinə mənsub adamlarla görüşdüm. İran və Rum (Osmanlı) dövlətləri ilə olan müharibə və barışıq işlərində rus əsgərlərinin baş komandanı böyük əmir Paskeviçin yaxın adamlarından biri oldum. 1833-cü ildə səyahət qəsdilə səfərə çıxıb iki il Don ölkəsini, Malorossiyanı, Velikorossiyanı, Lifliyandiyanı, Litvanı və Lehistanı (Polşanı) gəzdim. Avropa

ölkələrinin təcrübəli dövlət adamları, məşhur alimləri və bilici sənətkarları ilə görüşdüm. Bir çox qəribə işlər və saysız təəccüblü əsərlər gördüm. Hər bir ölkədə, hər bir işdən bilik və təcrübəmi artırdım. Get-gedə cəhalətim azaldı” (3).

Xatırlatmaq lazımdır ki, 1827-ci ilin noyabında İran Azərbaycanında Rusiya və İran dövlətləri arasında keçirilən sülh məclisində A.Bakıxanov Rusiya dövlətinin nümayəndəsi kimi iştirak edirdi. Onun İranda gördüyü faydalı işlərdən biri də Cənubi Azərbaycanda – Ərdəbildə rus qoşunlarının əlinə keçən Şeyx Səfi məqbərəsinin zəngin kitabxanasının tədqiqi ilə məşğul olmasıdır. Qraf Paskeviç o zaman bu işi Rusiyanın İrandakı səfiri Aleksandr Qriboyedovla diplomatik xidmətdə olan Bakıxanova tapşırırmışdı. Çox qiymətli fonda malik olan Şeyx Səfi məqbərəsinin kitabxanası rus qoşunlarının mühafizəsi altında Tiflisə daşındıqdan sonra A.Bakıxanov orada bütün əlyazma və çap kitablarının siyahısını tutmuş, başqa sözlə, Şərq müəllifləri tərəfindən yazılmış əsərlərin katoloqunu tərtib etmişdi (7, 287).

1832-ci ildə Bakıda rus dilində məktəb açmağa təşəbbüs göstərən və hökumətə xüsusi layihə təqdim edən A.Bakıxanov yazır: “Maarifə doğru ilk addım məktəb təsis etməkdir. Mən həmvətənlərimin faydası üçün var qüvvəmi bu işə həsr edirəm və öz nəzarətim altında məktəb təsis etmək haqqında fikir irəli sürməyə cəsarət edirəm” (3).

Müharibələr qurtardıqdan sonra A.Bakıxanov Rusiyanın və Avropanı bir çox şəhərlərini gəzib-dolaşır. Həmişəlik məzuniyyətə çıxdıqdan sonra isə Tiflisdən Qubaya köçərək atasının Əmsar kəndindəki malikanəsində yaşayır. Burada elmi və ədəbi fəaliyyətini davam etdirərək “Təhzi-bi-əxlaq”, “Kitabi nəsihət”, “Kitabi-Əsgəriyyə”, “Mişkatül-ənvar” əsərlərini yazır.

A.Bakıxanov bu dövrdə Qubada “Gülüstən” adlı ədəbi məclis təşkil edir, tanınmış şair və ziyalıları bir yerə toplayıb vaxtını şeir yazmaqla və arifanə söhbətlərlə keçirir.

1841-ci ildə A.Bakıxanov uzun illər çəkdiyi zəhmətin və apardığı ciddi tədqiqatın məhsulu olan məşhur “Gülüstani-İrəm” əsərini başa çatdırır. Fars dilində yazdığı bu əsərin rus

dilinə tərcüməsi və nəşri uğrunda çalışması ilə əlaqədar tez-tez Tiflisə gedir, fasilələrlə həmin şəhərdə yaşayır.

A.Bakıxanov 1844-ci ildə “Gülüstani-İrəm” əsərinin rusçaya tərcüməsini tamamladıqdan sonra onu çap olunmaq üçün çar I Nikolaya göndərir. Əsər imperator tərəfindən qəbul olunaraq baxılmaq üçün Peterburq Elmlər Akademiyasına verilir. Alimlər bu əsərin həm zəif cəhətlərini göstərir, həm də elmi əhəmiyyətini qeyd edirlər.

“Gülüstani-İrəm” akademiklərin bu mülahizələri ilə bərabər əvvəlcə Maarif Nazirliyinə, sonra Hərbi Nazirliyə, oradan da Qafqaz komitəsi idarəsinə və canişin Vorontsova göndərilir. Bir ildən artıq müxtəlif idarələrdə dolayan, əldən-ələ keçən, lakin çap olunmayan əsərə hökumət başçılarının laqeydliyi müəllifi ruhdan salır.

Elm sahəsində öz bilik və təcrübəsini artırmaq məqsədi ilə A.Bakıxanov Şərqə səyahət etmək fikrinə düşür. O, 1846-cı ilin martında səyahətə çıxır, Təbriz, Tehran, Bağdad, İstanbul, Qahirə, Məkkə və digər şəhərlərə gedir, ayrı-ayrı xalqlarının vəziyyəti ilə tanış olur.

A.Bakıxanov 1846-cı ildə Mədinə ilə Məkkə arasında “Vadiyi-Fatimə” adlanan yerdə vəba xəstəliyindən vəfat edir, elə orada dəfn olunur. Təəssüf ki, bu böyük Azərbaycan aliminin məzarından indi heç bir iz qalmamışdır.

“Qanuni-Qüdsi”, “Əsrarül-Mələkut”, “Təhzibi-əxlaq”, “Eynəl-mizan”, “Gülüstani-İrəm” kimi əsərləri ilə böyük şöhrət qazanmış A.Bakıxanov Azərbaycan elmi tarixində mühüm rol oynayan böyük alimdir. Dil, coğrafiya, tarix, astronomiya, məntiq, psixologiya və digər elmlərə aid əsərləri onun hərcəhətli bir alim olduğunu təsdiqləyir.

Coğrafiya və astronomiya elmləri ilə məşğul olan böyük alimin Rusiyaya səyahətinin və müxtəlif ölkələri gəzməsinin bir səbəbi də coğrafiyaya marağı ilə bağlı idi. A.Bakıxanov coğrafiyaya dair fars dilində iki əsər yazmışdır. O, şair-alim Mirzə Məhərrəmlə birlikdə yazdığı “Kəşfül-Qəraib”də Amerikanın Xristofor Kolumb (1451-1506) tərəfindən kəşf olunması, Yer kürəsinin qərb hissəsində yaşayan qəbilələrin adət-

ənənə və mərasimləri, əxlaq normaları və s. kimi məsələlərdən bəhs edir, digəri isə “Ümumi coğrafiya” adlanır.

İki fəsildən ibarət olan yarımçıq qalmış “Ümumi coğrafiya” əsəri haqqında müəllif özü belə məlumat verir: “Bu əsər farsca olub, dünyanın riyazi, təbii və siyasi əhvalından, əcramin vəziyyətlərindən, ünsürlərin xassələrindən, məvalidin (camadat, nəbatat və heyvanatın) məhsulatından, iqlimlərin hüdudunu təyin etmək və Yer kürəsi əhalisinin siniflərini müəyyən etməkdən və hər bir ölkənin yaşayış tərzindən bəhs edir”.

A.Bakıxanov ərəbcə yazdığı “Əsrarül-Mələkut” əsərinin müqəddiməsində bu əsəri “Ümumi coğrafiya” kitabının “riyazi hissəsindən” götürdüyünü qeyd etmişdir. Təəssüf ki, “Ümumi coğrafiya” əsəri hələlik tapılmamışdır.

30-cu illərdə A.Bakıxanov kainatın quruluşu və vəziyyətindən bəhs edən əsərlərlə maraqlanır, qədim yunan və ərəb alimlərinin bu sahədə yazdıqları əsərləri mütaliə edir. Yeni inqilabi kəşfləri ilə məşhur olan Nyuton, Qaliley, Kopernik, Kepler kimi məşhur alimlərin əsərləri ilə tanış olur.

Kopernikin kainat haqqındakı heliosentrik sistemindən ilham alaraq yazdığı “Əsrarül-Mələkut” əsərinin əlimizdə ancaq ərəbcə mətni ilə birlikdə türk dilinə tərcüməsi vardır. Əsər müqəddimədən, üç hissədən və nəticədən ibarətdir. Əsərin müqəddiməsində astronomiya elminin qısa tərifi verildikdən və əsas vəzifələri göstərildikdən sonra eramızdan əvvəl II əsrdə yaşamış qədim yunan astronomu Klavdi Ptolemeyin və Polşa astronomu Nikolay Kopernikin (1472-1543) astronomik sistemləri müqayisə olunur.

A.Bakıxanov bir alim kimi pedaqoji məsələlərlə də məşğul olmuş, uşaqların və gənclərin tərbiyəsi ilə əlaqədar olan iki əsər yazmışdır. Onlardan biri “Təhzibi-əxlaq”, digəri isə “Kitabi-nəsihət”dir.

“Təhzibi-əxlaq” müəllifin pedaqogika və psixologiyaya aid elmi və nəzəri məsələləri əhatə edən fəlsəfi əsəridir. Əsər fars dilində yazılmış müqəddimə, on iki fəsil və nəticədən ibarətdir. “Təhzibi-əxlaq” əsərinin əsas məqsədi gəncləri pis əməllərdən çəkəndirmək, onlarda nəcib və gözəl əxlaqi normaları tərbiyələndirməkdir. Şəxsiyyətin bütövlüyü, vicdan təmizliyi,

doğruluq, ədalət, mərdlik, yoxsul və məzlumlara hamilik, insanlarla yaxşı rəftar, düşkün ehtiraslardan özünü saxlamaq, dünya malına tamah salmamaq, şöhrətpərəstlikdən çəkinmək, təvazökarlıq, zəhməti sevmək, elm və maarifin bayrağını hər şeydən uca tutmaq, vətənə və xalqa məhəbbət və s. “Təhzibi-əxlaq” əsərinin irəli sürdüyü əsas əxlaqi məsələlərdir.

“Təhzibi-əxlaq”da müqəddimədən sonra gələn “Etidala riayət”, “Yaxşı işlərin fəziləti”, “Can sağlığının qazanılması”, “Şöhrətin bəyanı” fəsiləri əxlaq normalarının şərhinə həsr olunur. A.Bakıxanovun əxlaq nəzəriyyəsi onun insanlığa, vətənə və xalqına olan məhəbbəti, maarifçi və demokratik dünyagörüşü ilə bağlıdır. O, bu nəzəriyyəsi ilə gənclərdə eə gözəl əxlaqi sifətlər tərbiyə etmək istəyir ki, onlar müasir cəmiyyətin faydalı və xeyirxah üzvləri olsunlar, onlardan xalqa zərər yetişməsin.

“Təhzibi-əxlaq”da A.Bakıxanov nəzəriyyə ilə təcrübənin (“elmlə əməlin”) qarşılıqlı əlaqə və münasibətini təyin etməyə çalışır. Elmlə əməlin bir-birindən asılı olduğunu izah edərkən, elmə üstünlük verir.

A.Bakıxanovun ikinci pedaqoji əsəri “Kitabi-nəsihət” və ya “Nəsihətnamə”dir. “Kitabi-nəsihət”də 102 nəsihət vardır. Əsər müəllifin kiçik müqəddiməsi və dini nəsihətlərlə başlanır.

Dini nəsihətlərdən sonra dövlət başçısına (padşaha), ata-anaya, böyüklərə itaət və ehtiramın vacibliyi, həyat və məişət məsələləri ilə əlaqədar əxlaqi nəsihətlər verilir. Əxlaqi nəsihətlərin əksəriyyəti “Təhzibi-əxlaq”dakı əxlaqi nəzəriyyə ilə sıx bağlıdır. “Kitabi-nəsihət”in girişində müəllif əsərinin izlədiyi əsas məqsəddən danışarkən tərbiyə və təlimə dair yazılan kitabların uyğunsuzluğundan, çətin dildə yazılmasından şikayət edir.

“Kitabi-nəsihət” əsərində əsas məqsəd özündən böyüyə hörmət, ata-ananı sevmək, onların itaətindən çıxmaq, qohum-əqrəbaya mehribanlıq, dostluqda sədaqət, işdə və haqq-hesabda düzlük, doğru danışmağa adət etmək, pis və “hərzəgu” adamlarla ünsiyyət etməmək, özünə rəva görməyən işi başqasına rəva görməmək, həyatdakı çətinliklərə və müsibətlərə dözmək, səbirli olmaq, mərdlik və qorxmazlıq, zəhməti sevmək,

tənbəlliyyə nifrət, elm və təhsilə həvəs və s. kimi əxlaqi nəsihətlər “Kitabi-nəsihət”in əsas məzmununu təşkil edir.

Uşaqların əxlaqını yaxşılaşdıran və onlarda nəcib xasiyyətlərin yaranmasını təmin edən belə nəsihətlər bu gün də öz əhəmiyyətini itirməmişdir.

Azərbaycan və Dağıstan xalqlarının tarixinə aid olan “Gülüstani-İrəm” A.Bakıxanovun ən böyük elmi əsəridir. Əsər ilk məxəzlər arasında, müəllifin uzun illər bu sahədə apardığı ciddi tədqiqatın nəticəsində yaradılmışdır. Müəllif özü dövlət başçısına və müasirlərinə yazdığı müraciətnamələrində bu əsər “mənim uzun illər zəhmətimin məhsuludur” - deyə qeyd edirdi. Müəllif əsəri yazarkən bir neçə dəfə arxeoloji tədqiqat işləri aparmış, tarixi abidələrdən, köhnə binaların qalıqlarından, sikkələrdən, padşahların və xanların fərmanlarından, milli əfsanələrdən, dini kitablardan, “Zənd-Avesta”dan, qoca kişilərin nağıl və rəvayətlərindən, səyyahların verdiyi xəbərlərdən, gürcü və ləzgi salnamələrindən, çoxlu Şərq mənbələrindən, qədim yunan, Roma, Azərbaycan və rus alimlərinin əsərlərindən istifadə etmişdir.

A.Bakıxanova qədərki tarixçilərin əsərlərində Azərbaycan coğrafi, iqtisadi və siyasi vahid kimi öyrənilmirdi. İran tarixinə və müxtəlif xalqların tarixinə həsr olunmuş əsərlərdə Azərbaycan tarixinin müəyyən dövrlərinə aid tarixi hadisələr pərakəndə halda öz əksini tapırdı. Azərbaycanı vahid bir ölkə kimi qədimdən 1813-cü ilə qədər öyrənən ilk tarixşünas A.Bakıxanov olmuşdur.

A.Bakıxanovun Azərbaycan tarixşünaslığına gətirdiyi yeniliklərdən biri də Azərbaycan tarixinin dövrləşdirilməsidir.

XIX əsrin əvvəllərində Azərbaycanda ictimai fikir formalaşır və inkişaf edir. Tərəqqipərvər ziyalılar xalqı gerilikdən, cəhalətdən, köləlikdən xilas etmək yollarını maarifçilik ideyalarının, qabaqcıl mədəniyyətin təbliğində görürdülər. Belə mütərəqqi xadimlər arasında özünəməxsus yer tutan Abbasqulu ağa Bakıxanov çox düzgün olaraq göstərirdi ki, Avropaya Asiya qarşısında üstünlük verən bəzi asiyalıların düşündükləri kimi tale və təsadüf deyil, maarifdir. O dövrün təhsili ilə tanış olmuş asiyalılar isə öz elmlərinin naqisliyini görüb yaranmış

vəziyyətdən çıxış yolu tapa bilmir, öz həmvətənlərinin miskin vəziyyətinə böyük bir qüssə ilə baxırdılar.

A.Bakıxanov xalqı cəhalət, avamlıq, mədəniyyətsizlik bəlalarından qurtarmaq üçün elmə, maarifə, kitaba üz tutmağı məsləhət görürdü. O deyirdi ki, xalqın maarifləndirilməsi üçün ilk növbədə məktəblər açılmalı və dərs kitabları tərtib edilməlidir.

A.Bakıxanov gələcək nəsillərin inkişaf və tərəqqisi üçün çalışsan, öz əməyi ilə onlara bir mənəvi yadigar qoyub gedən şəxsləri xoşbəxt hesab edirdi.

Böyük maarifçi yazır: “Şəxsi ləyaqət olmadan, nəsəb və sülalə şərəfəti qürbətdə naməlum, vətəndə isə məzəmmətə məruzdur. Bunlara təkyə etmək mənasızdır, etibar ediləcək və arxalanacaq bir dövlət varsa, o da hər bir halda elm və adabdan (ədəbdən) ibarətdir... Bu elm və adab da zahirpərəst adamların boşboğazlıq edib, özləri üçün fəzilət sandıqları mənzum kəlmələrdən və mövhumi (xəyali) qaydalardan ibarət deyildir...”

Bəlkə bu elm və adab, sərf olunan mərifət və edilən əməldən ibarətdir ki, bu da ümumun mənfəəti, sülh və asayiş üçün yararlıdır. Əsərləri vasitəsilə bir çox əsrlər boyu öz xeyir və mənfəətini saxlar...

Dünyada əsərlərin ən möhkəmi və dayanıqlısı təlifdir (əsər yazmaq, kitab tərtib etməkdir). Bunun fəziləti tərifə möhtac deyildir”.

A.Bakıxanov kitabları insanlara doğru yol göstərən, onlara inkişaf yolunu göstərən bir vasitə hesab edir. O göstərir ki, gözəl qələmi olan sənətkarların borcu keçmişdə baş verən hadisələrin nəticələrini ümumiləşdirərək gələcək nəsələ yadigar qoymaq üçün kitablar yazmaqdır. Həmin fikirlər onun bu şeirində ifadə olunmuşdur:

*Gözəl əsərlər yazan sənətkarın qələmi,
Əski rəsm və ayindən yeni bir tərh yaratmazsa,
Keçmişlərdən kim bir nişan və xəbər verə bilər,
Və kim gələcək nəsələ yadigar olaraq bir töhfə
qoya bilər? (3)*

Onu da qeyd etmək maraqlı olar ki, A.Bakıxanovun bu sözləri böyük rus inqilabçı-demokratı Gertsenin “Kitab bir nəslin o biri nəslə qoyub ketdiyi qiymətli yadigardır” - sözləri ilə uzlaşır və ondan əvvəl deyilmişdir.

Elmə və əqli təhsilə yüksək qiymət verən, elmlı adamların yazdığı, hamının maariflənməsi üçün əhəmiyyətli olan kitabları müsbət dəyərləndirən A.Bakıxanov yazır: “İnsanın işlərinə dərin nüfus etdikdə inandım ki, dünyada heç bir şey əbədi deyil. Sərvət və mənəb yox olub gedə bilər... Mən yalnız bircə şeyə inanıram ki, ona etiqadım çox möhkəmdir. O da elmdir. Elm aləmində lazım olan biliyi əldə edib özün sonra gələcək nəsil üçün biliklərdən bir iz buraxdığım zaman özünü xoşbəxt insan hesab etməkdə haqlısan və öldükdən sonra bu dünyada ömrünü davam etdirmiş olursan”.

A.Bakıxanovun bütün tədqiqatlarının nəticəsi idi ki, dünya bütünlüklə dərk edilə bilər. Lakin insan bu məqsədinə çatmaq üçün inad və səbrlə kitabları mütaliə etməli, elmə sahib olmalıdır. Mütaliə vasitəsi ilə insanların yaratdığı bütün mədəniyyət sərvətini tənqidi mənimsədikdə, ardıcıl surətdə bilik səviyyəsini yüksəltdikdə və təcrübələrini zənginləşdirdikdə insan hər şeyə müvəffəq ola bilər və dünya sirləri onun üçün qaranlıq qalmaz.

A.Bakıxanov xalqın maariflənməsi yolunu göstərməklə kifayətlənməmiş, bu yolda əməli fəaliyyət göstərmiş, Bakıda müsəlman məktəbi açmağa təşəbbüs göstərmiş, bir sıra qiymətli dərs kitabları tərtib etmiş, elmi əsərlər yazmışdır.

A.Bakıxanov bu sahədə ilk addımı Bakıda müsəlman dünyəvi təhsil məktəbi açmaq üçün hazırladığı layihəsidir. O, həmin layihəni 1832-ci ildə tərtib edir və Qafqazın o zamankı canişini V.T.Rozenə göndərir. Lakin bu layihə yerli millətlərə, onların mədəniyyətinə pis münasibət bəsləyən general Rozen tərəfindən etinasız qarşılır və onun şəxsi arxivində yatıb qalır.

Abbasqulu ağa Bakıxanovun 20 fevral 1832-ci ildə tərtib etdiyi “Müsəlman məktəbi təsis edilməsinin layihəsi” hazırda Moskvada Dövlət Tarix Muzeyinin Baron Rozen Fondunda saxlanılır.

A.Bakıxanov çox düzgün olaraq göstərir ki, müsəlmanlar arasında maarif yayıldıqca yerlərdə məmurların və tərcümanların qərəzkarlığı üzündən baş verən cinayətlər də kəsilər. Maarif yerli xalqı rus xalqı ilə daha sıx birləşdirər və bundan hər iki tərəf böyük fayda götürər.

A.Bakıxanov yazır: “Maarifə doğru ilk addım məktəb təsis etməkdir. Mən həmvətənlərimin faydası üçün bütün qabiliyyətimi bu işə həsr edirəm və mənim nəzarətim altında məktəb təsis etmək haqqında fikir irəli sürməyə cəsarət edirəm”.

A.Bakıxanov məktəb üçün Bakını seçməyə, məktəbin üç sinifli olması, orada keçiləcək fənlər, şagirdlərin məktəbə qəbul yaşı, məktəbin tədris və əyani vəsaitləri haqqında 2 maddədən ibarət təkliflər irəli sürür.

Bu layihə A.Bakıxanovu qabaqcıl bir maarifçi, xalqının gələcəyini düşünən bir vətənpərvər kimi yüksəldir.

A.Bakıxanovun kitab və mütaliə haqqında fikirlərinə bədii və elmi əsərlərində də rast gəlmək mümkündür. O, özündən əvvəlki alimlərdən, filosoflardan fərqli olaraq xalqının inkişaf yolunu düzgün müəyyən etməklə kifayətlənməmiş, bu yolda yorulmadan fəaliyyət göstərmiş, kitabların, mütaliənin xalqın inkişafında böyük rolunu nəzərə alaraq bir sıra qiymətli elmi, bədii və fəlsəfi əsərlər yaratmışdır. Belə kitabların yazılması o dövr üçün böyük hadisə, elmi yenilik idi.

Etiraf etmək lazımdır ki, A.Bakıxanova qədər yaşamış Azərbaycan alimlərinin çoxu dil, incəsənət, ədəbiyyat, məntiq, tarix, coğrafiya, astronomiya və s. elmlərə aid əsərlər yazsalar da, bunları mütləq dini nöqtəyi-nəzərdən işıqlandırır, əsasən köhnə ilahiyyat kitablarına şərh və dini məsələlərə dair əsərlər yazırdılar. O dövrdə Azərbaycanda elm sahəsində müəyyən durğunluğun hökm sürməsi bununla izah edilə bilər.

A.Bakıxanovda öz xalqı üçün kitab yazmaq fikri rus dilini yaxşı öyrəndikdən, bu dilin vasitəsilə rus və Avropa mədəniyyəti ilə tanış olandan sonra yaranmışdır. Ona görə də A.Bakıxanovun kitaba verdiyi tələblər müəyyən mənada rus və Avropa maarifçilərinin fikirləri ilə uyğun gəlir.

A.Bakıxanovun kitab haqqındakı fikirlərindən biri kitabın əhatə etdiyi sahəyə dair bilikləri sistemli və ardıcıl verməsidir. O,

bu fikrini 1828-ci ildə yazdığı ilk elmi-pedaqoji əsəri olan “Qanuni-Qüdsi” (“Fars dilinin qrammatikası”) kitabında həyata keçirmişdir. Əsər müəllifin dərin məzmunlu yığcam girişindən, “Hərflər”, “Kəlmələr” və “Cümlə” adlı üç fəsildən ibarətdir.

Girişdə müəllif dilin qısa elmi tərifini verdikdən sonra bu əsəri nə münasibətlə, nə kimi şəraitdə və hansı prinsiplər əsasında yazdığı haqqında aydın elmi izahat verir. Həmin girişdən görünür ki, müasir dilçilik elminin tələbləri baxımından çıxış edən alim əsəri yazarkən fars dilinin qayda-qanunlarını kitablardan deyil, canlı danışiq dilindən öyrənmişdir. O, “Qanuni-Qüdsi”də həmin materialdan istifadə edərək, fars dilinin qanunları haqqında elə bu dilin təbiətinə uyğun şəkildə müəyyən hökmlər vermiş və nəticələr çıxarmışdır.

Əsərin ikinci fəslində nitq hissələrinin bölgüsü, üçüncü fəslində isə cümlənin şərhı əsasən ərəb sərfi üzərində qurulmuş, fars dilində işlənən ərəb sözlərinin izahı da verilmişdir. Müəllif “Qanuni-Qüdsi”nin məktəb şagirdləri üçün bir dərslik olmasını nəzərdə tutduğu üçün əsərdə əyanilik prinsipinə riayət etmiş, qrammatika qaydalarının yadda möhkəm saxlanılması üçün misalların çoxunu şeir parçaları ilə vermişdir.

“Qanuni-Qüdsi”nin farsca əsli 1831-ci ildə Təbrizdə, ruscaya tərcüməsi isə 1841-ci ildə Tiflisdə 500 nüsxə tirajla nəşr olunmuşdu. Bu kitabın elmi qiymətini nəzərə alan çar hökuməti A.Bakıxanovu 1500 manatlıq brilyant üzüklə mükafatlandırmışdı.

Bakıxanovun kitabının elm qiyməti nəzərə alınaraq əsərin hər iki nəşrindən uzun müddət Cənubi Qafqazda, Şimali Qafqazda və Rusiyanın əksər gimnaziyalarında, digər tədris müəssisələrində əsas dərs vəsaiti olmuş, fars dilinin öyrənilməsində böyük rol oynamışdır. Odessa Rişelyov liseyi nəzdindəki Şərq Dilləri Institutunda A.Bakıxanovun bu əsərindən 15 il dərslik kimi istifadə edilmişdir.

Rusiya Xarici İşlər Nazirliyinin Asiya Departamenti nəzdindəki Şərq Dilləri Institutunda da bu əsər xüsusi dərslik rolunu oynamışdır.

Görkəmli dilçi alim, professor Ə.Dəmirçizadə bu əsərinə görə A.Bakıxanovu birinci Azərbaycan dilçisi hesab edir.

“Qanuni-Qüdsi” əsəri A.Bakıxanovu tək alim-tədqiqatçı kimi yox, həm də pedaqoq-metodist, ictimai xadim kimi tanıdır.

A.Bakıxanov Azərbaycan tarixinə həsr etdiyi “Gülüstani-İrəm” əsərində də elm, kitab və müəllim haqqında çox qiymətli sözlər söyləmişdir.

Əvvəllər Azərbaycan tarixinə aid zəngin və qiymətli materiallara ancaq pərakəndə halda tarixi və coğrafi əsərlərdə, səyahətnamələrdə və digər yazılı sənədlərdə təsadüf olunurdu. Abbasqulu ağa Bakıxanov ilk dəfə olaraq bu pərakəndə materialları toplamış, təhlil etmiş, sistemləşdirmiş və sanballı bir tarixi əsər yazmışdı (3).

Bu əsəri yazmaqda onun məqsədi həm öz xalqına, həm də başqalarına Azərbaycanın zəngin tarixini tanıtdırmaq idi. Qafqazlıları vəhşi adlandıran, onların əqli inkişafını qeyri-qabil hesab edən çarizm məmurlarının, ruslaşdırma siyasəti nöqətlərinin bu cür həqarətli və alçaldıcı müddəalarına cavab olaraq Abbasqulu ağa bu əsəri ilə sübut etdi ki, “Hər şeyin səbəbi xalqa qarşı yeridilən siyasətdə, xalqın mənafeyinə uyğun gələn kitabların, tərbiyə üsullarının, asayişin olmamasındandır”.

A.Bakıxanov Azərbaycan xalqının başqa millətlərdən geri qalması səbəblərini təhlil edərək bu qənaətə gəlir ki, əgər asayiş imkan versəydi, lazımı tərbiyə üsulları, məktəblər, kitablar yaradılsaydı, “o zaman qafqazlılar böyük tərəqqiyə nail olar, maarifin zirvəsinə ucala bilərdilər” (4).

A.Bakıxanov göstərirdi ki, hər bir xalqın, millətin inkişaf dərəcəsini həmin xalqın kitabları ilə müəyyən etmək olar.

A.Bakıxanov bununla xalqın şüurunun, əqlinin, mədəniyyətinin inkişafında kitabın oynadığı böyük rolu açıb göstərir: “Hər bir tayfanın kəmalət dərəcəsi, vəziyyət və hallarının gözəlliyini onların kitablarından, əsərlərindən anlamaq olar” (4).

Sonra müəllif göstərir ki, bu elmi və ədəbi boşboğaz adamların yazdıqları həyatla əlaqəsi olmayan, boş nəsihətlərdən, xəyali qaydalardan ibarət kitablardan deyil,

xalqa inkişaf yolunu öyrədən, həyatda ona düzgün yol göstərən kitabları mütaliə etməklə qazanmaq olar.

A.Bakıxanov insanların var-dövlətini iki qrupa bölür: maddi və mənəvi sərvətlər. O, bunların fərqlərini göstərərək yazır ki, insanların yığıdığı maddi sərvətlər pul olub gedəcək və nə sərvətdən, nə də onu yığan adamdan heç bir nişanə qalmayacaq. Qabaqcıl, mütərəqqi elmlərlə biliyi, elmi, xalqın maariflənməsi, irəliləməsi, inkişafı üçün sərf edən və qiymətli kitablar yazan şəxsləri A.Bakıxanov mənəvi sərvət sahibləri adlandırır və göstərir ki, bu şəxslər özləri üçün heç zaman azalmayan, itməyən, əsrlər boyu yaşayacaq bir dövlət qazanırlar. “Kitab yazan şəxs əsrlər boyu öz xeyir və mənfəətini saxlar” – deyən A.Bakıxanovun fikrincə, kitab durduqca onu yazan şəxsin fikirlərini də yaşadacaqdır.

A.Bakıxanov təkcə kitabları yox, kitab yazan şəxsləri də yüksək qiymətləndirərək yazır: “Dünyada əsərlərin ən möhkəmi və dayanıqlısı təlifdir. Bunun fəziləti tərifə möhtac deyildir. Bunsuz nə məişətin səpgi və qaydaları qala bilər, nə də davam edə bilər” (4).

A.Bakıxanov öz dövrü üçün böyük işlər görərək ilk dərslilər, elmi kitablar yazmış, qiymətli fikirlər irəli sürmüşdür. Buna baxmayaraq təvazökarlıq etmiş, öz məqsədinə çatmadığına görə təəssüflənmişdir: “Mən imkan olduqca müxtəlif kitablar və təsnifat yaratmışam. Lakin əsl məqsədimə yenə də çatamamışam”.

A.Bakıxanov belə hesab edir ki, kitablar və başqa mədəniyyət abidələri dövrün nəbzini tutmaqla, hər xalqın mənəvi aləmini, onun elm və mədəniyyətinin inkişaf səviyyəsini əks etdirir: “Hər bir tayfanın kəmalət dərəcəsinə, vəziyyət və hallarının gözəlliyini onların təlifatından və s. əsərlərindən gözəlcə anlamaq olar”.

A.Bakıxanova görə “Hər bir xalqın keçmiş olduğu həyat yolunda yaranmış müsbət mədəniyyət, ədəbiyyat zəminindən kənarında heç bir ədəbiyyat, kitab yarana bilməz” (4).

A.Bakıxanov tarix elminə və bu elmə dair yazılmış kitablara daha yüksək qiymət verirdi. O göstərirdi ki, tarixə dair yazılmış kitabları mütaliə edən şəxslər bilik və gözəl əxlaqlı olurlar.

Tarix kitablarının mütaliəsi keçmişdə baş vermiş yaxşı və pis işlərin səbəblərini insana agah edir və bunlara əsasən gələcəkdə baş verəcək işləri əvvəlcədən görməyə imkan yaradır. Tarixə dair yazılmış kitablar xalqın özünü özünə tanıtmışdır, xalqı vətənpərvərlik ruhunda tərbiyə edir. O, bu haqda yazır: “Tarix elə bir natiqdır ki, ehtiyac və rifah səbəblərini, tərəqqi və tənəzzül yollarını anladır. Gələcəkdə törəyə bilən əhvalatı keçmişin libasında insanların ibrət nəzərinə çatdırır. Tarix elmi dünyanın təcrübəsini bizə kəşf edir. Hər bir ölkənin tarixi orada yaşayan xalq üçün faydalıdır” (4, 10).

Tarix kitablarına böyük qiymət verən A.Bakıxanov göstərirdi ki, tarix elminə dair kitablar yazmaq çətin və məsuliyyətli işdir. Çünki saysız-hesabsız müharibələr, istilalar bir çox kitabları və başqa mədəniyyət abidələrini məhv etmişdir. O qeyd edir ki, tarix kitabları yazan alimin təfəkkürü yüksək dərəcədə inkişaf etməli, hadisələrdən nəticə çıxarmağı bacarmalıdır. Çünki qədim tarix kitablarında və sənədlərdə hadisələr olduğu kimi əks olunmayıb, buna görə də onlara tənqidi yaşamaq lazımdır. Bu haqda A.Bakıxanov yazır: “Əxbar kitabları və əsariətiqə qalıqları heç bir ölkədə keçmişdə vəqə olan işləri lazımı tərtib və təhsil ilə ifadə edə bilməz xüsusilə bu ölkə müxtəlif tayfaların gedişi-gəlişi və istilasını üzündən həmişə ixtişaş və qarşılıq meydanı olmuşdur. Bir çox kitab, tarixi sənədlər və maddi mədəniyyət əsarı tələf olmuşdur. Başqa millətlərdən heç birinin tarix kitabları da bu məsələni layiqincə izah etmir... Mən mümkün olanı ələ keçirib, qalanlarını əlaqələndirdim. Mövcud əsərləri nəql və rəvayətlərlə tutuşdurdum” (4).

A.Bakıxanov yazırdı ki, tarix elmindən bəhs edən kitablarda hadisələr müxtəsər, oxucunun anlama biləcəyi sadə dildə, həmçinin biliklər sistemli şəkildə verilməli və hadisələr arasında əlaqə yaradılmalıdır. A.Bakıxanova görə kitabın qiymətli olması üçün orada müstəqil, obyektiv fikirlər öz əksini tapmalı, müəllif kitabı daxil etdiyi hər bir faktı dəfələrlə yoxlamalı, təhlil etməlidir. Onun fikrincə, kitab yazan şəxs millətçilik, yerçilik naminə faktları, hadisələri təhrif etməməlidir. “Kitab yazarkən millət təəssübündən, vətən

tərəfdarlığından çəkdim. Hər bir mötəbər sözlər, cürbəcür kitablar və məktublar, sultanların məktubları, fərmanları, sikkələr, əsari-ətiqələrin qalıqları, əhalinin təhqir və bəyanları ilə əsaslandırmağa çalışdım” (4).

Kitabın, elmin, mütaliənin qüdrətinə, insan ağılına, insan biliyi və qabiliyyətinə inam, etiqad A.Bakıxanovun bütün nəzəri fikirlərinin əsasını təşkil edir. O, elmin, mütaliənin, kitabın bir sıra qiymətli keyfiyyətlərini, onların xalqın mədəni səviyyəsinin inkişafında mühüm rolunu və qüdrətini anlamış, bütün varlığını elmə və kitaba, kitab yazmaq işinə həsr etmişdir: “Mən rahiblikdə nicat yolu görmədim, etiqad və etimadsızlıq kimin başında dolanır. Qara torpaqdan günəş yüksəlir. İnsan bilmədiklərini öyrənir”.

Burada A.Bakıxanov savadsız insanları qara torpağa, elmlə, bilikli insanları isə günəşə bənzətmiş və onların bu səviyyəyə çatmasında mütaliənin roluna böyük qiymət vermişdir.

Onu da qeyd etmək lazımdır ki, A.A.Bakıxanov ilk dəfə olaraq “Gülüstani-İrəm” əsərində konkret tarixi faktlara əsaslanaraq Azərbaycanın İran və Türkiyədən, müsəlman ölkələrindən asılı olmayaraq xüsusi mədəniyyətinin olduğunu sübut edir.

A.Bakıxanov şeirlərinin birində “Gülüstani-İrəm” əsərinin yazılması barədə maraqlı məlumat verir. Bu şeirində o, xalqına xeyir vermək üçün, gələcək nəsillərə yadigar qoymaq üçün kitablar yazan müəllifi körpəsini əmizdirən anaya bənzədir. Kitabın xalq tərəfindən mütaliə olunmasını, xalqa xeyir verməsini görəndə zaman müəllifin keçirdiyi sevinc hissi ilə müqayisə edir. Şeirdən məlum olur ki, alim “Gülüstani-İrəm” əsərini o zaman Dağıstan Hərbi Dairəsinin komandanı olmuş, Bakıxanova və onun ailəsinə çox yaxın olan rus ordusu generalı Moisey Arqutinskiyin xahişi ilə yazmışdır.

A.Bakıxanov yazırdı ki, vəzifə yalnız bilik verməkdən deyil, həm də onu asan yolla, sürətlə və möhkəm verməkdən ibarətdir. Onun fikrincə, kitablarda həddən artıq uzunçuluq olanda onun anladacağı fikirlər dolaşır, fikirlər qısa verildəndə isə təhsil alanlar üçün bu kitab əhəmiyyətsiz olur. Bu haqda

A.Bakıxanov 1835-1836-cı illərdə Qubada məntiqə dair qələmə aldığı, hazırda Sankt-Peterburq Dövlət Universiteti Elmi Kitabxanasının Şərq əlyazmaları şöbəsində saxlanan “Eynül-mizan” (“Tərəzinin mahiyyəti”) əsərində yazır: “Məntiq əsərlərinin uzunçuluğu allahsızlığa bais, müxtəsərliyi isə təhsil sahibləri üçün faydasız olduğunu görüb biliksevər dostların xahişi ilə yığcam bir əsər tərtib etdim” (3).

Bu əsərində A.Bakıxanov göstərir ki, təhlil dairəsini başa vurmaq üçün məntiq elmini öyrənmək lazımdır.

A.Bakıxanov elm, bilik, kitab, mütaliə və əxlaq haqqında ən gözəl fikirlərini “Təhzibi-Əxlaq” və “Nəsihətnamə” əsərlərində söyləmişdir. Bu əsərlərin məzmunundan aydın olur ki, o, apardığı uzun tədqiqatlar nəticəsində bu fikrə gəlmişdir: dünya bütünlükdə dərk edilə bilər, insan inad və səbatla mütaliə etdikdə, elmə sahib olduqda, insanların yaratmış olduğu bütün mədəniyyət sərvətini tənqidi mənimsədikdə, ardıcıl surətdə bilik səviyyəsini yüksəltdikdə, təcrübələrini zənginləşdirdikdə hər şeyə müvəffəq ola bilər və dünya sirləri onun üçün qaranlıq qalmaz.

A.Bakıxanov “Təhzibi-əxlaq” (“Əxlaq təmizliyi”) əsərinin müqəddiməsində qeyd edir ki, o, bu əsəri “xalqların görkəmli adamlarının, islam, yunan və Avropa filosoflarının əsərlərindən bir qədər tədqiqat işi apararaq, öz aqlımın dərəcəsinə görə material toplayıb” yazmışdır.

A.Bakıxanov “Təhzibi-əxlaq”ın müqəddiməsində elmin, kitabın, mütaliənin insan həyatında necə böyük rol oynadığını göstərmək üçün həyatı, öz başına gəlmiş hadisələri misal çəkir. O qeyd edir ki, insanla heyvanı fərqləndirən onların şüurudur. Bu şüur insanlarda mütaliə edən kitabların və uzun müddətli təcrübələrin nəticəsində əmələ gəlir. Lakin bəzən biliksiz təcrübə fayda vermir. Buna görə də A.Bakıxanov qabaqcıl adamların kitablarını oxumağı və əldə edilən bilik vasitəsi ilə həyatda olan çətinlikləri aradan qaldırmağı məsləhət görürdü: “Hər gün öz biliyimi artırmaq üçün ciddi-cəhd göstərdim. Dünyanın böyük və qabaqcıl adamlarının, xalqların görkəmli şəxsiyyətlərinin əsərlərini araşdırmağa başladım. Özümün az məlumatım olmasına baxmayaraq daha çox faydalandım. İndi bir çox çətinlikləri aradan qaldırmağa müvəffəq ola bilib təsəlli

tapmaqdayam... Bundan qiyas etmək olur ki, bilik daha çox əldə edilə və təcrübə artsa, daha çox müvəffəqiyyətlərə nail olacağıq” (3).

A.Bakıxanov elmin uşaqlara kiçik yaşlarından öyrədilməsinin əhəmiyyəti haqqında yazır: “Uşaqlara öyrədilən elm daşda həkk edilən kimidir”.

Lakin o, öz dövründə uşaqlar üçün dərsliklərin olmamasından şikayətlənərək göstərirdi ki, “uşaqlar üçün yazılmış kitabların dil çətinliyi və fikir dolaşığı yalnız şagirdləri deyil, həm də müəllimləri və tədqiqatçıları çətinliyə salır”.

A.Bakıxanov səthi və başdansovdu bilik verən kitabları rədd edərək göstərir ki, kitabların dili sadə və anlaşılı olmalı, həyatla, təcrübə ilə əlaqəsi möhkəm olmalıdır. A.Bakıxanov uşaqlar üçün dərsliklərin ana dilində, sadə, yığcam olması barədə “Nəsihətnamə” əsərində də bir sıra qiymətli fikirlər söyləmişdir. O, bu haqda əsərin girişində yazır: “Mən nə qədər axtardımsa, uşaqların təlimi üçün elə bir kitab tapa bilmədim ki, asan və anlaşılı dil ilə əxlaq gözəlliyinə dəlalət etsin... Bəzi kitablar o qədər uzun və pərakəndədir ki, onları anlamaq çətindir...” (3).

A.Bakıxanov göstərir ki, elm, bilik qazanmaq üçün kitabların müəllimi böyük əhəmiyyətə malikdir. Müəllim vasitəsilə insan böyük alimlərin, filosofların, dövlət adamlarının fikirləri, işləri ilə tanış olur, bilik xəzinəsinin incilərindən istifadə edir. Müəllim insanı xoşbəxtliklə bəzəyir, insan bədbəxtliyə düşər olduğu zaman isə qazandığı bilik onun dayağı olur. Müəllimin təsiri isə şagirdlərin səyindən asılıdır. A.Bakıxanov qeyd edir ki, ağıllı adamlar bilmədiklərini müəllim vasitəsilə aradan qaldırır.

A.Bakıxanov göstərir ki, elmə maraq xatirinə yox, ondan həyatda istifadə etmək üçün məşğul olmaq lazımdır. O, elmin, biliyin həyatda insana böyük dayaq olduğunu söyləyərək yazır: “Elmlil adamlar həyatda müvəffəqiyyətsizliyə uğrasa da adamlar onun haqqında deyir: “Öz işini bilən adamdır”. Elmsiz adam məqsədinə çatdıqda isə deyirlər: “O adamın bəxti gətirdi” (3).

A.Bakıxanov qeyd edir ki, kitablar təcrübə əsasında yazılmalı və kitabda verilən nəzəriyyələr təcrübədə özünü

doğrultmalıdır. O, belə kitablara böyük qiymət verərək yazırdı: “Kitab xeyir əməlin ən yüksək dərəcəsi olmaqla tükənməz bir sərvətdir. Kitab təcrübənin məhsuludur, təcrübə üçün də yaşayır. Təcrübə-nəzəriyyəsiz şor torpağa əkilən toxuma bənzər. Elm təcrübəsiz qəbrə basdırılmış canlı orqanizmə bənzər”.

A.Bakıxanov göstərir ki, hiyləgərliklə yox, elmlə, biliklə, savadla öyünmək lazımdır. Çünki, bilik bütün çətin işlərdə insana lazım olan kəsərli bir silahdır. Bəzi adamlar isə az kütlüyünü, savadsızlığını gördükdə hiyləyə əl atırlar.

Biliyin, elmin tükənməz xəzinə olduğunu qeyd edən A.Bakıxanov deyirdi ki, bütün ehtiyatlar istifadə etmə nəticəsində azalır, elm isə əksinə, artır. O, elmi əbədi dövlət adlandıraraq yazırdı: “Ağıldan və elmdən daha yaxşı bir dövlət yoxdur. Çünki onlar həmişə sənindir heç kəs onları sənin əlindən ala bilməz”.

A.Bakıxanov elmi, kitabı, mütaliəni hər şeyin açarı hesab edirdi və göstərirdi ki, onlar bütün arzulardan yüksək tutulmalıdır: “Elm və kamal əldə etməyi hər şeydən əziz tut. Çünki hər şey onların vasitəsilə əldə edilir”.

A.Bakıxanov öz xalqını maarifləndirmək üçün tək kitablar yazmaqla kifayətlənməmiş, başqa dillərdə olan qiymətli kitabları ana dilinə tərcümə etməklə də məşğul olmuşdur. Bu tərcümələrə alimin ərəb, fars, türk və rus dillərindən etdiyi tərcümələr aiddir. Bu tərcümələrin xalq üçün faydalı olmasına çalışan şair onları xalqın başa düşəcəyi bir dildə yazmışdır.

Məşhur ədəbiyyat tarixçisi F.Köçərli A.Bakıxanovun tərcümələri haqqında yazırdı: “Bizim şairlərin bir neçəsi Kırılovun “Eşşək və bülbül” adlı təmsilini uşaqlar üçün tərcümə etmişdir, lakin onlardan heç kəs həmin təmsili Bakıxanov qədər gözəl, bədii, saf, ustalıqla tərcümə edə bilməmişdir. Bu gözəl, şairanə tərcümə bizim dərsliklərin bəzəyi ola bilər”.

Müasir dövrdə klassik yazıçıların, şairlərin, filosofların zəngin ədəbi-bədii irsini öyrənib üzə çıxarmaq, onlardan xalqımızın mənəvi və estetik tərbiyəsində istifadə etmək böyük əhəmiyyətə malikdir. Belə şəxsiyyətlərin əsərləri ilə bərabər onların şəxsi kitabxanalarını, bu kitabxanalarda olan kitab və əlyazmaları, onların məktublarını, həmin şəxslər haqqında

xatirələri öyrənmək tədqiqatçılardan ötrü mühüm mənbədir. Bu zaman əldə olunan faktlar tədqiq olunan şəxsin özü, yaradıcılığı, maraq dairəsi, elmi dünyagörüşü haqqında tək tədqiqatçı üçün yox, həm də geniş oxucu qrupu üçün maraqlı məlumatlar verir. Bu mənada A.Bakıxanovun yaradıcılığı müstəsna əhəmiyyət kəsb etdiyi kimi, şəxsi kitabxanaları da sadəcə olaraq kitab toplusu deyil, alimin zəngin mənəvi aləmə, geniş elmi dünyagörüşə malik olduğunu sübut edən bir faktdır.

Ədəbiyyat

1. *Azərbaycan ədəbiyyatı tarixi: 3 cildə. C.2 (XIX əsr – XX əsrin əvvəlləri).* – Bakı: Azərb. SSR EA nəşr-tı, 1962. – 906 s.
2. *Bakıxanov A.A. Bədii əsərləri.*–Bakı, 1973. – 392 s.
3. *Bakıxanov A.A. Gülüstani-İrəm.* – Bakı: Azərb. SSR EA nəşr-tı, 1951.–256 s.
4. *Bakıxanov A.A. Seçilmiş əsərləri.* – Bakı: Yazıçı, 1984. – 476 s.
5. *Qasımzadə F. Abbasqulu ağa Bakıxanov Qüdsi.* – Bakı, 1956 .– 166 s.
6. *Tağıyev H. Azərbaycanda kitabxanaçılıq işi.* – Bakı, 1964. – 130 s.
7. *Xələfov A. Azərbaycanda kitabxana işinin tarixi: Dərslik. 2 hissədə. H.2 (Ən qədim dövrlərdən XX əsrə qədər).* – Bakı: Bakı Universiteti Nəşriyyatı, 2004. – 326 s.

Князь Аслан

**Вопросы чтения в произведениях
Аббас-Кули Ага Бакиханова**

РЕЗЮМЕ

Азербайджанский писатель Аббас-Кули Ага Бакиханов-Кудси (1794-1847) один из великих представителей раннего просветительства. Крупным ученым и поэтом был А.Бакиханов, автор ряда трудов по истории, географии, педагогике и психологии, написанных как на азербайджанском, так и на арабском и

фарсидском языке. Близость к передовым поэтам и мыслителям эпохи наложила отпечаток на его творчество.

В числе основных произведений Бакиханова – сочинение по истории Азербайджана с древних времен до начала XIX века («Райский цветник»), поэма «Книга Аскера», философские произведения, этические трактаты, несколько сборников лирических и сатирических стихотворений и др.

В данной статье отражены выдающиеся мысли А.Бакиханова о книги и чтения.

Knyaz Aslan

*Views of Abbasgulu Agha Bakıxanov
on reading issues*

SUMMARY

The great Azerbaijan educator and writer Abbasgulu agha Bakıxanov (1794-1847) plays an important role in the social and cultural development of people living in Azerbaijan. He was popular as a talented scientist, thinker and poet with encyclopedic knowledge.

A.Bakıxanov advised people the ways of avoiding intellectual darkness and ignorance by being enlightened. He that said if we wanted to educate people, first of all we had to open schools and compile textbooks for them.

Being proud of his personal library A.Bakıxanov considered happy those people who tried to do something for the development and progress of the future generations and left good morals and knowledge for them.

Ideas and thoughts of A.Bakıxanov about books, reading and the importance of the library are studied in the current article.